

Diana ROMANSKAITĖ

TAPYBA PO HOLOKAUSTO

Straipsnyje pristatoma Brachos ETTINGER mokslinės ir meninės kūrybos sąsajos, jos įnašas į psichoanalizę ir estetiką. Teigiama, kad Matricos teorija padeda suvokti žmogų išplėstame pasąmonės lauke, kuriame dėl ontologinio moteriškumo įmanoma dalytis fantazija ir trauma su Kitu. Analizuojama autorės paveikslų serija „Euridikė“, tiriama, kaip tapyba išreiškia kolektyvinės atminties vaizdinius ir gali sukelti pozityvų žmogaus sąmonės pokytį.

PAINTING AFTER THE HOLOCAUST

In her article, the art critic Diana ROMANSKAITĖ presents the interfaces between the scientific and art-related works of Bracha ETTINGER (b. 1948), and her contribution to psychoanalysis and aesthetics. The author claims that Matrix theory helps us to understand a person in an expanded field of subconsciousness, in which, due to ontological femininity, it is possible to share fantasies and traumas with another person. Romanskaitė analyses Ettinger's painting series 'Euridice', and looks at how painting expresses images of the collective memory, and how it can have a positive impact on a person's consciousness.

Bracha L. ETTINGER. Euridikė Nr. 3 – Pieta.
2012–2016. Drobė, aliejus. 50 x 41 cm.
Tony Fedesta kolekcija, Vašingtonas.
© Publikuojama autorei maloniai sutikus

Bracha Lichtenberg Ettinger (g. 1948 Tel Avive, Izraelyje) yra žydų kilmės menininkė, mokslininkė ir praktikuojanti psichoanalitikė. Įgijusi klinikinės psichologijos magistro laipsnį Jeruzalės Žydų universitete, savo tarptautinę karjerą ji pradėjo Londone, kuriame gilino psichoterapijos žinias ir dirbo psichikos sveikatos srityje. Ettinger domėjosi menais nuo vaikystės, tačiau į profesionaliojo meno sceną įsitraukė tik persikrausčiusi į Paryžių, kuriame tęsė studijas ir gavo Paryžiaus Diderot VII universiteto psichoanalizės daktaro (1987) bei Paryžiaus VIII universiteto menų daktaro (1996) laipsnius. Jos kūryba, kurią sudaro tapyba, piešiniai, menininko knygos, susilaukė tarptautinio pripažinimo: menininkė yra surengusi asmenines ir grupines parodas prestižinėse institucijose, kaip Paryžiaus Pompidou centras, Moderniojo meno muziejus Niujorke, Vaizduojamosios dailės muziejus Briuselyje. Ettinger yra dėstyti įvairiuose pasaulio universitetuose, o šiuo metu eina psichoanalizės ir meno profesorės pareigas Europos Aukštųjų studijų universitete (*European Graduate School*) Šveicarijoje. Moksliniams Brachos interesams didelę įtaką padarė dalyvavimas prancūzų intelektualiniame gyvenime: jos tekstai įsilieja į šiuolaikinių filosofų, kaip Jacques'as Lacanas, Emmanuelis Levinas, Gillesas Deleuze'as kritinę mintį, išplečia ir papildo jų teorijas nauja subjektyvumo, kuris kyla iš motiniškumo, samprata. Kūrybiniame procese Bracha apjungia feministinės psichoanalizės, etikos, atminties diskursus, tyrinėja egzistencinę žmogaus būseną sukretimų, kančios, mirties akivaizdoje, su atjauta žvelgia į istorinių įvykių sukeltas traumas ir ieško būdų kurti naujas prasmes bei ryšius remdamasi pagarba ir tikėjimu žmogaus dvasingumu, kuris, menininkės nuomone, neatsiejamas nuo archajiško moteriškumo. Šiame straipsnyje trumpai pristatysiu Ettinger sukurtą Matricos teoriją ir jos įtaką meno suvokimui, apžvelgsiu kūrinis iš keletą dešimtmečių trunkančios jos tapybos darbų serijos „Euridikė“ („*Eurydice*“).

Siekiant suvokti Matricos indėlį į žmogaus subjektyvybės sampratą, verta sugrįžti prie klasikinėje psichoanalizėje suformuluotų asmenybės vystymosi ir lytiškumo apybraižų. Tiek Sigmundo Freudo, tiek Jacques'o Lacano požiūriu tapsmas visaverčiu visuomenės nariu susideda iš daugelio paradimų, kurie Edipo komplekso pakopoje galutinai determinuoja jo socialines funkcijas ir galimybes: meilė motinai apleidžiama dėl grėsmės iš tėvo, o nevaldomų psichinių energijų srautams uždedamas moralės ir sąžinės apynasris. Neatitikimo tarp vidinių poreikių ir varžančios kasdienės realybės priimtina išraiška tampa kūrybinė sublimacija, kuria išreiškiami vaikystės konfliktai, baimė ir agresija, o dažniausiai – įkūnijama idealizuota prarastoji motina. Šiems scenarijams moters gyvenime užtrenkiamos durys, nes ji laikoma

nepilna anatomijos ar kalbos, organizuotos falinio signifikanto režimo, atžvilgiu. Moteriškumas, kuris šiose teorijose suvokiamas per opoziciją nuo vyriškumo, gali įgyti pozityvias reikšmes tik per vyro fantazijos išpildymą ir motinstės prerogatyvą, o kitais atvejais moterims tenka svetimo vaidmuo kultūrinių mainų sistemoje, kuri turi mažai ką bendro su jų, moterų, psichine tikrove, autentiško artimumo troškimais ir savirealizacijos būtinybe. Kruopščiai išnagrinėjusi pasąmonės ir kalbos binarinę logiką bei jų struktūrinį nepakankamumą moteriškam subjektyvumui, Ettinger siūlo simbolinę tvarką papildyti Matricos signifikantu, kuriuo prasmių ir reikšmių kūrimas įrašo kitoniškumą į humanizuojantį naratyvą. Matricos modelis postuluoja pliuralią subjektyvumą tarp „manęs“ ir nežinomojo Kito, o šio ryšio ištakos glūdi prenataliniame būvyje, kuris, jos teigimu, yra ne simbiozės ar psichozės šaltinis, o abipusiškai afektyvus asimetriškas santykis. Daugialypei matricinei logikai atskleisti Bracha įveda metramorfozės (*metramorphosis*), subjektyvumo kaip susitikimo, ko-poezės, ribinės plotmės ir ribų apjungimo terminus, išreiškiančius psichikos tęstinumą, vientisumą ir bendrumą. Šioje paradigmoje bendramatis, gimdoje ir kūdikystėje išgyventas moteriškumas tampa atspirties tašku žmogiškam ryšiui, pagrįstam atjauta ir rūpesčiu, o meninę plotmę paverčia susitikimo ir pozityvaus pokyčio vieta. Kalbant Lacano terminais, matriciniai tinklai atveria naujus kelius tarp tikrovės, fantazijos ir kalbos: pamirštoji trauma apdorojama „mano“ partnerio ir integruojama mentaliniais vaizdiniais ir signifikantais, kurie klasikinėje psichoanalizėje yra negalimi ir išstumtų kankinančius jausmus už sąmonės ribų. Matricą galime įsivaizduoti kaip psichikos dimensiją, atvirą ir jautrią Kitam: joje intensyvumais, tėkmėmis ir bangomis perduodama psichinė medžiaga, sukianti pokytį partneriui ir potencialiai galinti pakeisti kultūrą, taip išsiplėsdama į estetinę ir politinę sritį. Trans-objektyviame žinojimo lauke, kuris nėra kolektyvinė pasąmonė, sociokultūrinių tapatybių ribos išsilieja ir tampa slenksčiais dalytis savasties fragmentais bei informacija, kuri giliausia savo esme yra ahistoriška ir bendražmogiška: gimimo trauma, pirmieji sensoriniai potyriai, nenumalšinamas kūniškasis *jouissance* (malonumas). Ettinger atskleidžia deterministiškai ribojantį ir destruktivų moters savimonei klasikinės psichoanalizės pobūdį, kuriame operuojama falocentriška skirtimi tarp praeities ir dabarties, subjekto ir objekto, vyriškumo ir moteriškumo bei atveria labiau archajiškus ontogenetinės atminties klodus, sužadinamus psichoterapinių santykių ir estetinio išgyvenimo. Savo teoriniuose tekstuose, pasižyminčiuose poetiškais ir gramatiškai sudėtingomis sakinių konstrukcijomis, autorė dekonstruoja mokslinį diskursą paneigdamas binarinės logikos diktatą. Bracha rašo apie psichikos erdvę, vadinamą „trans-kripta“, kurioje įrašomi ir apdorojami Kito skausmo pėdsakai. „Ji suteikia galimybę paversti atskirų trauminių įvykių, palaidotų manyje ar Kitame, amneziją į kriptomneziją: nugrimzdusios į užmarštį atminties paslėptis, tegalinti iškilti afektyviame susijungimo skirtume (*joining-in separating*), kai trans-kripta kaskart sukelia pažeidžiamumo perteklių“⁴¹. Taigi belaikės ir bevietės patirtys, represuotos dėl savo pirminio, individualybės ir savimonės steigiančio, pobūdžio, iškyla į sąmonės paviršių per dalyvavimą kūrybinėje veikloje ir jos stebėjimą. Kūryba tampa *intra-* ir *inter-* psichinės veiklos bei susitikimo erdve, kurioje įrašo-

Bracha L. ETTINGER. Euridikė – Gracijos – Demetra.
2006–2012. Drobė, aliejus. 50 x 41 cm.
© Publikuojama autorei maloniai sutikus

mas ir perduodamas *jouissance*, afektai ir įvykiai, atliepiantys santykius su archajiška motina.

Matricos žvilgsnis išplečia vizualinės kultūros suvokimą sensorine ir taktiline dimensija, kurios pulsuojantis poveikis sukuria erdvę ribinei plotmei, transformuojančiai menininką ir žiūrovą. Galime prisiminti lakanišką žvilgsnio kaip objekto *mažoji a* sampratą, išreiškiančią skilimą tarp autentiško kūniškumo, tam tikrų prarastų objektų (kaip motinos balsas ar prisilietimas) ir subjektyvybės, apibrėžiančios save pagal juos. Vizualume šis žvilgsnis yra nepasiekiamas, masinantis, tarsi įtrūkis reprezentacijoje: anamarfozė Hanso Holbeino „Ambasadoriuose“ (1533) ar savimonės ir autonomijos iliuziją garantuojantis „stebiu save, stebintį save“ pojūtis. Matricos paradigmoje mentaliniai objektai nėra prarasti, nes ryšys su tikrove išlaikomas per archajiško moteriškumo pėdsakus psichikoje. Jis yra išsisklaidęs tarp kelių partnerių, o prasmė kuriama ribiniais saitais perduodama psichine medžiaga, todėl meninė kūryba gimsta ne iš stokos ar siekio vizualizuoti neaktį, bet noro dalytis fantazija ir trauma bei būti atsakingam už Kito jausmus. Metramorfozės procesu įvardijamas kūrybinis šio susitikimo potencialas ir nekognityvinio žinojimo, besiremiančio estetika ir etika, dalijimasis. Kaip teigia Ettinger, „Matricos žvilgsnis jaudina fragmentuodamas, išbarstydamas ir sujungdamas mūsų daleles, paversdamas mus dalyvaujančiais liudininkais; jis žavi ir kelia šurpą sutirpdydamas <...> dramoje, platesnėje negu individualios asmenybės“⁴². Taigi autorė performuluoja modernistinę tapybos koncepciją, kurioje kūrinys pateikia menininko sąmonės užkoduotą žinutę. Matricoje paveikslas yra vieta ar įvykis, kupinas daugelio subjektų asmeninių ir kolektyvinių istorijų iš praeities ir dabarties. Menininkas ir žiūrovas yra išplėsto pasąmonės lauko

Bracha L. ETTINGER. Euridikė Nr. 15.
1994–1996. Popierius, drobė, aliejus, fotokopijavimo dulkės. Šiuolaikinio meno muziejus, Varšuva.
© Publikuojama autorei maloniai sutikus

dalyviai, priimantys ir reaguojantys į kūrinio keliamus afektus: paveikslas kaip ribinė plotmė generuoja mentalines gijas, kurių bangomis ir intensyvumais kiekvienas suformuoja savo patirtį atitinkantį naratyvą. Tarpininkaudamas šiam procesui menininkas atlieka psichoterapeuto, šamano ar net dvasininko vaidmenį, atskleidžia žmogaus gebėjimus atjausti Kito kančią bei paverčia susidūrimą su skausmu ar mirtimi į brandinančią patirtį.

Neatsitiktinai savo kūryboje Ettinger plėtoja temas, paliečiančias jautriausias sielos vietas: autorės tėvai pabėgo iš nepakeliamų Lodzės geto sąlygų ir karo pabaigoje įsikūrė Izraelyje. Holokaustas, gyvenimo laikinumas, atstumtųjų sugražinimas į istorinę atmintį ir naratyvą atskleidžiami post-modernia abstrakčiosios tapybos ir mašinine fotokopijavimo technika. Bracha tyrinėja šeimos ir viešai prieinamų archyvų dokumentus ir nuotraukas, ikoninę medžiagą kaip Alaino Resnais filmas „Naktis ir rūkas“ („Nuit et Brouillard“, 1956), skirtas paminėti dešimtąsias nacių koncentracijos stovyklų išvadavimo metines. Šiuos vaizdinius ji „perleidžia“ per fotokopijavimo aparatą, nuolatos jį sustabdydama, todėl galutinis rezultatas yra ne aiškiai detalizuota žmonių reprezentacija, o daugiasluoksnis juodų ir baltų masių, grūdėtas vaizdas, primenantis kremuotų žmonių palaikus. Išsiliejusios, tarsi iš nebūties nužengusios figūros plačiais lengvais potėpiais užtapomos ritmiškomis ir ryškiomis raudonos ar mėlynos spalvos aliejinių dažų linijomis, suteikiančiomis papildomą prasmę sluoksnį. Taip modernistinis spalvinis laukas užpildomas trauminės istorijos svorio materialumu. Tačiau nesuvokiamo žiaurumo ir dehumanizuojančių XX amžiaus įvykių priminimas nėra antiestetiškas: spalva ir šviesa pulsuojantys Ettinger paveikslai įtraukia ne tik „optinę pašąmonę“, bet ir kviečia ateiti arčiau, „prisiliesti“ ir pajauti šių žmonių likimų katastrofas. Tai atsispindi ir autorės teorinėse nuostose:

kūrybą ji vertina kaip galimybę atgimti kartu autentiškame žmogiškume, kilusiame iš moters seksualinio skirtumo, kuris mene ir visoje kultūroje dažniausiai tampa vyriškų fantazijų ir baimių projekcija. Brachos nuomone – „Meno kūrinuose ir pasaulyje estetika ir etika yra belaikio archajiško susitikimo tarp keleto „aš“ ir „ne-aš“ transformacija į naują, perkėlimo santykiu pagrįstą pasirodymą kartu ir išnykimą matriciniame laike ir ribinėje plotmėje“³. Tai reiškia, kad paveikslas atveria slenksčius tarp skirtingų vietų, laikų ir žmonių: žiūrovas tampa pažeidžiamas įsisąmonindamas Kito traumą, sukeliančią nuoširdų rūpestį ir atjautą – afektus, kuriuos patyrėme visi, mokydami tapti žmonėmis motiniškos globos palaimoje. Šis ryšys nėra artikuliuojamas verbališkai ar suvokiamas kognityviai: tuo jis primena psichoterapinius santykius, kai klientas ir terapeutas nesąmoningai perima ir reaguoja į vienas kito emocijas, susitapatina ar projektuoja savo praeities išgyvenimus, santykių modelius vienas kitam, taip suformuodami sąjungą, padedančią pasiekti gilesnę savižiną.

Paveikslų seriją „Euridikė“ Ettinger pradėjo tapyti XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje: autorė sukūrė per penkiasdešimt darbų, kuriuose sugrįžta prie moters ontologinės būsenos refleksijos. Ankstyvojo laikotarpio kūrinuose dažnai naudojama brutalius nacių nusikaltimus įamžinanti nuotrauka: sustingusi moterų ir vaikų figūrų trijulė, laukianti savo mirties, kurią įvykdys vokiečių specialiosios pajėgos *Ein-satzgruppen*, atsakingos už sistemingus žydų bendruomenės naikinimus po Hitlerio invazijos į Sovietų Sąjungą 1941 metų birželį. Vėlesni jos darbai linksta link absoliučios tapybinės abstrakcijos: figūros dematerializuotos, jų vos įžiūrėti, o gal įsivaizduojami veidai, plevenantys šešėliai susilieja su giliais tonais ir virpančia šviesa, o lengvas mėlynas koloritas primena atmosferiškas Williama Turnerio vizijas. Tačiau mane labiau domina renesansiškoje *profil perdu* nuotraukos kompo-

zicijoje užfiksuota moteris, įkūnijanti karo siaubą ir smurtą. Jos magą paklausti: ką pasakytum tu, Euridike, ir koks tavo žvilgsnis į Orfėją? Atmintyje iškyla ši senovės graikų mitinė figūra, kuriai teko išgyventi dvi mirtis: nuo pavydaus Orfėjo konkurento pasiūstos gyvatės įkandimo ir savo vyro žvilgsnio besistengiant ją išsivesti iš požemių pasaulio. Tragiška jos istorija yra pagrindas lytiškai diferencijuotai kūrybiškumo idėjai: Euridikė įkvėpimo poezijai ir muzikai simboliu tapo netekusi savo balso ir sprendimo galios. Brachos paveiksluose Euridikės vaidmenį atlieka ir jos motina, žvelgianti iš Lodzėje darytos nuotraukos. Jos pasitikėjimas savimi ir užtikrinta eiseną, drąsus žvilgsnis į kamerą niūriai kontrastuoja su artėjančia Aušvico katastrofa. Kartais Euridikė yra autistiška menininkės savireprezentacija: vaiko, glaudžiančio prie savęs nematančią ir nekalbančią lėlę, tarsi išgyvenusiujų intergeneracinės traumos palikimą, paneigiantį tariamai idealią motinos ir vaiko ryšio diadą. Menininkės kūriniai įrodo šią žmonių viduje žiojinčią neviltingą ir tuštumą, tačiau kartu jie tampa vieta psichiniam perdavimui, kurį ji įvardija „traumos transportavimo stotimi“ (*transport-station of trauma*). Žodis „transportavimas“ pasirinktas neatsitiktinai – galime prisiminti klaustrofobiškus, aklinai uždarytų durų belangius vagonus, kuriuose buvo vežami ar tremiami žmonės į koncentracijos stovyklas ir lagerius. Menotyrininkė Griselda Pollock teigia, kad Ettinger suformuluota teorija yra „estetinės patirties, kaip gebėjimo reaguoti į nežinomo Kito (ar kitybės savyje) skausmą / subjektyvumą padarinys ir ko-afektyvumas, kuris ne „gydo“, bet apdoroja neatitaisomą kančią per laiko plyšius, suteikdamas ateities galimybę“⁴. Istorinių įvykių palikta žaizda pašamoneje negali būti sutvarkyta užmaršties nuskausminamaisiais: šiuolaikinio meno praktikos ne vien dokumentuoja ar išreiškia individualią autoriaus ekspresiją,

bet kartu skatina mąstyti ir išgyventi afektus, susijusius su psichologine ir fenomenologine žmogaus būseną platesniame kultūriniame kontekste. Brachos paveikslai įsilieja į šiuolaikybės medializuotą būvį savo mechanine serijinio fotokopijavimo technika ir materialumu, suvokiamu lytiško, „kūniškojo ego“, tačiau neatsisako modernistinių autorinio meistriškumo, transcendencijos ir amžinybės ambicijų: virpanti spalva atveria žiūrovui psichikos gelmes, kuriomis pasiekiami tolimiausi pasaulio kraštai ir įvykiai, verčiantys pajusti savo egzistencijos trapumą ir laikinumą šalia Kito. Euridikės figūra tarp dviejų mirčių – tai moteris menininkė, kurios žvilgsnis ne žudo, o kuria sąjungas tarp praeities ir dabarties, mirties ir (at)gimimo. Mokslinė ir meninė Ettinger veikla grindžiama pamatiniu ir neredukuojamu žmogiškumu, kylančiu iš moteriškumo, ankstyvesnio už kalbą, ir skirtumu grįstas tapatybes. Jos tikėjimas pirmąkart žmogaus gerumu, sakralumu ir besąlygiškos meilės dėl atjaučiančio matricinio Eroto galimybėmis įrašo autorę į humanistinės filosofijos naratyvą. Straipsnį norėčiau užbaigti Pollock mintimi apie Euridikės figūros suvokimą kaip „būdą įsivaizduoti ne fališką, ne fašistinę būklę, turinčią žymias implikacijas fundamentinei mūsų santykio su praeitimi problemai bei istorijomis, o kaip gyvenime su, šalia, po ir už Kitų skausmo“⁵.

Diana ROMANSKAITĖ

¹ Bracha L. ETTINGER. *The Matrixial Borderspace*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006, p. 170.

² Ten pat, p. 117–118.

³ Ten pat, p. 150.

⁴ Griselda POLLOCK. *Virtual Feminist Museum. Time, space and the archive*. – London and New York: Routledge, 2007, p. 177.

⁵ Ten pat, p. 197.

Bracha L. ETTINGER. Nuoga Euridikė leidžiasi Nr. 2. 2006–2013. Popierius, drobė, aliejus. 27 x 27 cm. *Castello Di Rivoli*, Turinas. © Publikuojama autorei maloniai sutikus

